

değişiklikleri ortadan kaldırdı. Nüreddin Mahmud'un Halep'te yaptırdığı minberin getirilmesini emretti. Şehrin idaresini düzene koyduktan sonra 24 Şâban 583'te (29 Ekim 1187) Sûr şehrine hareket etti. Selâhaddin-i Eyyûbî devrinde surlar tamir ettirildi ve önlerine derin hendekler kazıldı. Burçlar inşa edildi. Sultan Kudûs'un idaresini Fakih Ziyâeddin İsâ'ya verdi, onun 1189'da ölümü üzerine de yerine Hüsâmeddin en-Necmî getirildi. Kudûs'ten ayrılan Haçlılar hâlâ ellerinde bulunan Sûr, Trablus, Antakya gibi şehirlerde kümelendiler. Kudûs Krallığı bir asır daha Suriye'nin kıyı şehirlerinde Akkâ merkez olmak üzere varlığını sürdürdü.

Avrupalılar Kudûs'ü geri almak için İngiltere, Fransa, Almanya krallarının idaresinde III. Haçlı Seferi'ni düzenlediler (1189-1192). Askalân'ın Haçlılar'ın eline geçmesinden ve Kudûs'ü geri almak için burayı bir üs haline getirmesinden endişe eden Selâhaddin-i Eyyûbî, Askalân Kalesi'nin tahrip edilmesini emretti. 19 Şâban 587'de (11 Eylül 1191) yıkımına başlanan surlarla kalenin yıkımı kısa bir süre içinde tamamlandı, halk başka yerlere nakledildi. Sultan 26 Eylül 1191'de Kudûs'e gelip şehrin savunma tedbirlerini, erzak ve silâh durumunu gözden geçirdi. Haçlılar'ın Kudûs'ü geri almak için beş yıldan beri verdikleri mücadeleye 22 Şâban 588'de (2 Eylül 1192) yapılan barış antlaşmasıyla sona erdi. Bu antlaşmaya göre taraflar silâhsız olarak birbirlerinin ülkesinde ticaret yapabilecek, hristiyanlar hac için Kudûs'e gelebileceklerdi. Kudûs'te bir Hanefî medresesi yaptıran Dimaşk Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Muazzam, Haçlılar'ın Kudûs'ü tekrar ele geçirmesinden endişe ettiği için Harem-i şerif'teki camiler, Merkad-i İsâ Kilisesi ve Dâvûd Kulesi hariç şehrin tahrip edilmesini emretti. Surların yıkılması üzerine kadınlar, çocuklar ve yaşlılar şehri terkedi. Kahire, Dimaşk ve Kerek'e gittiler.

Daha sonraki yıllarda da Kudûs'ü ele geçirmeye uğraşan Haçlılar'ın girişimleri başarıya ulaşmadı. Yalnız İmparator II. Friedrich, düzenlediği Haçlı seferi sırasında 626 (1229) yılında Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil Muhammed ile anlaşarak on yıl süreyle Kudûs'e ve Kudûs'ü Yafa'ya bağlayan dar bir arazi şeridinde sahip olma hakkını elde etti (Demirkent, *Haçlı Seferleri*, s. 201). Friedrich 17 Mart 1229'da Kudûs'e girdi ve Nablus kadısı Şemseddin'in refakatinde şehri dolaştı. Bö-

ylece Batılılar silâh zoruyla elde edemedikleri Kudûs'e diplomatik gayretleri neticesinde kavuştular. Anlaşmanın ardından müslümanların Harem-i şerif dışında Kudûs'e girmesine izin verilmedi. Bu olay İslâm dünyasını çok üzdü. Dimaşk'ta umumi mâtem ilân edildi. Sultan el-Melikü'l-Kâmil'in, Harem-i şerif'in müslümanların elinde kaldığını ve stratejik bakımdan müslümanların eskisi gibi bölgeye hâkim bulunduğunu belirtmesi müslümanların acısını azaltmadı. Öte yandan hristiyanlar anlaşmanın uygulanmasının pek mümkün olmadığı kanısındaydılar, zira verilen yerlerin savunulması hiç de kolay değildi. Friedrich, Kutsal Mezar Kilisesi'nde taç giymeye kararlıydı. Fakat Akkâ'da oturan patrik, imparator hâlâ aforozlu olduğu için Kudûs'teki bütün dinî faaliyetleri ve âyini yasaklamıştı. Yerli baronlar, Templier ve Hospitalier şövalyeleri de törene katılmadılar. Friedrich kilisede Kudûs kralığı tacını kendi elleriyle başına koydu ve başarısını tek başına kutlamak zorunda kaldı.

Bu dönem, Mısır Eyyûbî Hükümdarı el-Melikü's-Sâlih Eyyûb'un kendisine muhalif olan Suriye Eyyûbîleri'ne karşı Hârizmli atlı birliklerini Dimaşk ve Filistin bölgesine baskın yapmaya çağırmasına kadar sürdü. Hârizmliler, Dimaşk civarında deşet saçarak bütün bölgeyi yakıp yıktıktan sonra 11 Temmuz 1244'te Kudûs'e girdiler. Kerek hâkimi el-Melikü'n-Nâsır Dâvûd'un aracılığıyla hristiyan halk ve garnizon Kudûs'ten Yafa'ya gitmek için izin aldı. Ancak bunlar, hem Hârizmliler'in pususuna düşerek hem de Arap eşkiyasının saldırısına uğrayarak büyük kayıp verdiler. el-Melikü's-Sâlih ve Hârizmliler, Suriye Eyyûbîleri'ni ve müttelikleri Haçlılar'ı Gazze dışında yaptıkları savaşta bozguna uğrattılar (Cemâziyelevvel 642 / Ekim 1244). Böylece Kudûs kesin olarak Haçlılar'ın elinden çıkmış ve Mısır Eyyûbîleri'nin hâkimiyetine girmiş oldu. Haçlılar'ın 1099'da Kudûs'ü ilk alışından 145 yıl sonra şehir Türkler'in eline geçmişti.

BİBLİYOGRAFYA :

İmâdüddin el-İsfahânî, *el-Fethü'l-kussî* (nşr. M. Mahmûd Subh), Kahire 1962, s. 116-125; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, bk. İndeks; Bahâeddin İbn Şeddâd, *en-Nevâdirü's-sultâniyye* (nşr. Cemâleddin eş-Şeyyâl), Kahire 1415/1994, s. 134-136; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, VIII/2, s. 654-657; Ebû Şâme, *Kitâbü'r-Ravzateyn* (nşr. İbrâhim ez-Zeybek), Beyrut 1418/1997, III, 330-411; İbn Hallikân, *Vefeyât*, VII, 178-186; İbn Vâsil, *Müferricü'l-kürûb*, bk. İndeks; W. F. Heller, *Geschichte der Kreuzzüge nach dem heiligen Lande*, Frankenthal 1784, s. 235-254, 271-338; F. Wilken, *Geschichte der Kreuzzüge*, Leipzig

1807-32, I, 46-424; II, 1-68, 69-413, 414-592, 593-718; III/2, s. 1-318; IV, 452-511; W. Tyrensis, *Historia rerum in partibus transmarinis gestarum* (RHC Occ. içinde), I, 1 vd.; a.e.: *Geschichte der Kreuzzüge und Königreichs Jerusalem* (trc. E.-R. Kausler), Stuttgart 1844; a.e.: *A History of Deeds, Done Beyond the Sea by William Archbishop of Tyre* (trc. A. Babcock - A. C. Krey), New York 1943, s. 12, 19, 23, 43, 57, 67, 79, 82, 95 vd., 232, 287, 333, 337, 339-343, 349-376, 383, 405, 415; F. Carnotensis, *Gesta Francorum Iherusalem peregrinantium* (RHC Occ. içinde), III, 311-485; a.e.: *Fulcher of Chartres. A History of the Expedition to Jerusalem: 1095-1127* (trc. R. Ryan), Knoxville 1969, s. 3, 4, 9, 11, 19, 26, 28, 34, 38, 116-119, 121 vd., 124, 131 vd., 143, 147, 149 vd., 170 vd., 267, 269; *Gesta Francorum et aliorum Hierosolimitanorum* (RHC Occ. içinde), III, 119-163; a.e.: *The Deeds of the Franks and the Other Pilgrims to Jerusalem* (trc. R. Hill), Oxford 1962, s. 30, 46, 59, 61, 68-70, 72, 75 vd., 80, 85-87, 90-94, 97-101; J. F. Michaud, *Histoire des croisades*, Paris 1849, I, 210-357; II, 1-64; III, 1-50; R. Röhricht, *Geschichte des Königreichs Jerusalem: 1100-1291*, Innsbruck 1898, bk. İndeks; W. B. Stevenson, *The Crusaders in the East*, Cambridge 1907, s. 20, 25, 33 vd., 59, 136, 170, 171, 231, 238, 252 vd., 280 vd., 305, 312, 317, 322; R. Grousset, *Histoire des croisades et du royaume franc de Jérusalem*, Paris 1934-36, I, 153-172, 181-189, 201-316, 531-548; II, 6-24, 310-327, 338-363, 436-443, 609-699, 799-835; III, 271-294, 407-414; S. Runciman, *A History of the Crusades*, London 1951-54, I-III, tür.yer.; a.e.: *Haçlı Seferleri Tarihi* (trc. Fikret İşıltan), Ankara 1986-87, I, 214, 215-222, 223-243, 244-253; II, bk. İndeks; III, bk. İndeks; *A History of the Crusades* (ed. K. Setton), Wisconsin 1955-89, I-VI, bk. İndeks; D. C. Munro, *The Kingdom of the Crusaders*, Washington 1966, s. 54, 55, 57-60, 165 vd.; J. L. La Monte, *Feudal Monarchy in the Latin Kingdom of Jerusalem: 1100 to 1291*, New York 1970; J. Præwer, *The Latin Kingdom of Jerusalem. European Colonialism in the Middle Ages*, London 1972; R.-J. Lilie, *Byzanz und die Kreuzfahrerstaaen*, München 1981, s. 1, 11, 18 vd., 36 vd., 39 vd., 54, 63, 114, 129, 132, 217 vd., 235, 240; S. Lane-Poole, *Saladin and the Fall of the Kingdom of Jerusalem*, London 1985; *Jerusalem in History* (ed. K. J. Asali), Essex 1989; J. Riley-Smith, *The Crusades*, London 1995, s. 2, 18, 36 vd., 84, 107, 112-119, 121 vd., 133 vd., 141 vd., 150, 174, 223 vd., 228, 233, 235 vd.; a.mlf., *The First Crusaders 1095-1131*, Cambridge 1997, bk. İndeks; İşin Demirkent, *Haçlı Seferleri*, İstanbul 1997, s. 201, tür.yer.; a.mlf., "Haçlılar", *DA*, XIV, 525-546; Ramazan Şegen, *Selâhaddin Eyyûbî ve Devri*, İstanbul 2000, s. 119-121; ayrıca bk. İndeks; F. Buhl, "Kudûs", *İA*, VI, 958-961; S. D. Goitein, "al-Kuds", *EP* (İng.), V, 330-331.

İŞİN DEMİRKENT

Memlükler Dönemi. Kudûs, Memlük Devleti'nin ilk kuruluş yılları sırasında (1250-1260) Suriye'deki Eyyûbîler ile Memlükler arasında birkaç defa el değiştirdi. Abbâsî Halifesi Müsta'sım - Billâh'ın aracı-

lığıyla Suriye'deki Eyyûbîler ve Memlûkler arasında yapılan barış antlaşması ile (Safer 651 / Nisan 1253) Kudûs Memlûkleri'e bırakıldı. Ancak Filistin ve Kudûs 654 (1256) yılında tekrar Eyyûbîler'in eline geçti. Moğollar'a karşı kazanılan Aynicâlût zaferiyle (1260) Eyyûbî hânedanı da sona erdi ve şehir daha istikrarlı bir yönetime kavuştu. Hilâl-haç mücadelesinin sembolü konumundaki Kudûs'un Haçlı tehlikesinin ortadan kalkmasıyla birlikte siyasi açıdan önemi azaldı. Coğrafi konumunun yanı sıra dönemin ana ticaret yollarının uzağında olması ve şehirde güçlü bir askerî birliğin bulunmaması bunda etkili olmuştur.

Kudûs Memlûk idaresinin ilk yıllarında Dimaşk, Kahire Halep ve Gazze gibi dönemin büyük şehirlerinin aksine nâibler yerine Gazze veya Dimaşk nâibinin tayin ettiği valiler tarafından yönetiliyordu. Kalkaşendî şehrin 777'de (1375) nâibliğe dönüştüğünü ileri sürüyorsa da (*Şubhu'l-a'sâ*, VII, 186-187) Memlûkler devrinde şehrin tarihi hakkında *el-Ünsü'l-celil* adıyla bir eser telif eden Ebû'l-Yümn el-Uleymî, Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı döneminde (1309-1341) Ale-müddin Sencer el-Cavî'nin Kudûs nâibü's-saltanası olduğunu belirtmekte (II, 271-272), İbn Tağrıberdî de 709 (1309) yılı olaylarını anlatırken Kudûs nâibinden bahsetmektedir (*en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 258). Kudûs nâibleri bu dönemde henüz müstakil olmadığından Gazze veya Dimaşk nâibleri tarafından rütbesi büyük şehirlerinkine oranla daha düşük emîrler arasından (emîr-i tablâne) tayin edilmiştir. XIV. yüzyılın sonlarından itibaren Kahire tarafından tayin edilmeye başlanan Kudûs nâibleri arasında büyük emîrlerin de (emîr-i mie mukaddemü'l-elf) bulunduğu dikkati çekmektedir. Şehirde vali veya nâiblerden başka müslümanların mukaddes kabul ettiği yerlerden sorumlu nâzirü'l-haremeyni's-şerîfeyn de görev yapıyordu. Kudûs nâibleri bazan nâzirü'l-haremeyni's-şerîfeyn unvanını da taşıyordu. Memlûk devri boyunca sultanın cezalandırdığı Memlûk emîrlerinin Kudûs'e sürülmesi de şehrin siyasi konumuyla ilgilidir. Zira şehirde fazla asker bulunmaması ve surlarının takviye edilmemesi, Kudûs'te yaşamaya mecbur edilen Memlûk emîrlerinin isyan etme ihtimalini azaltıyordu. Ayrıca emekli olan memlûk emîrleri de Kudûs'un siyasetten uzak havası ve dinî konumu dolayısıyla şehirde yaşamayı tercih ediyorlardı. Aynı şekilde ya-

hudi ve hristiyanlarda olduğu gibi diğer müslümanlarda da Kudûs'te yaşama ve burada defnedilme arzusu vardı.

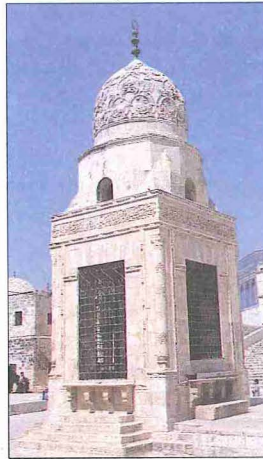
Memlûkler'in Kudûs politikası genel siyasetlerine paraleldi. Moğollar ve Haçlılar karşısında aldıkları başarılı sonuçlarla askerî yeterliliklerini kanıtlayan Memlûklerin yabancı oldukları bu topraklarda yer edinmeleri ve siyasi meşruiyet kazanmaları ulemâ ve halk nezdinde destek bulmalarını gerektiriyordu. Bu sebeple Memlûkler, müslümanlar tarafından üçüncü mukaddes şehir kabul edilen Kudûs'e büyük önem vermişler ve şehri yeniden imar etmişlerdir. Haçlı işgalinin ardından Kudûs'un yeniden bir İslâm şehri haline gelmesi Memlûkler tarafından yapılan bu yoğun imar faaliyetiyle gerçekleşmiştir. Günümüzde Kudûs'te bulunan 150 civarındaki önemli tarihî eserin sekseni Memlûkler devrine aittir. Bu dönemde Kudûs'te inşa faaliyetlerinin artmasında Memlûk sultanlarının kendilerini topluma kabul ettirme çabalarının yanı sıra dinî gayeler, Memlûk emîrlerinin öldükten sonra müsâdere edilmesini önlemek amacıyla çocuklarını ve akrabalarını mütevellî yaparak mallarını vakfetmeleri gibi pek çok sebepten söz etmek mümkündür.

Kudûs'u birkaç defa ziyaret eden Bahrî Memlûk sultanlarından I. Baybars, Kubbetü's-sahre'nin yıkılan kısımlarını tamir ettirmiştir. Surların dışında şehre gelen tâcirleri karşılamak ve fakirleri barındırmak maksadıyla bir de han yaptıran I. Baybars bazı köylerin gelirini şehirdeki kutsal mekânların bakımına ayırmıştır. Yine Kudûs'u ziyaret eden sultanlardan Kalavun 681'de (1282), şehre gelen fakirler için Ribâtü Kalavun'u (Ribâtü'l-Mansûrî) yaptırmıştır. Sultan Lâçin de Mihrâb-ı

Dâvûd'u ihya etmiştir. Kudûs'un Bahrî Memlûkler devrinde esas gelişmesi Muhammed b. Kalavun döneminde (1293-1294, 1299-1309, 1309-1341) olmuştur. Mescid-i Aksâ ve Kubbetü's-sahre'yi tamir ettiren sultan Kubbetü's-sahre etrafındaki kemerleri de yaptırmış, Mescid-i Aksâ'nın arka tarafını mermerle kaplatmış, Harem-i şerif'teki bazı mâbedlerin kubbelerini yaldızlatmıştır. Kaynaklar, bu faaliyetlerin büyük bir itina ile yapıldığını ve yıllar sonra bile yeniliğini koruduğunu kaydetmektedir. Kırk yıldan fazla hüküm süren Muhammed b. Kalavun döneminde pek çok medrese, çarşı, han, hamam ve ribât yapılmış, Kudûs Kalesi yenilenmiş ve şehre su getirilmiştir. Kalenin batı köşesindeki cami 1310 yılında inşa edilmiştir.

Sultanların Kudûs'e olan ilgisi Burcî Memlûkleri zamanında da devam etmiştir. Berkuk ziyaret maksadıyla Kudûs'e gelmiş ve bir süre burada kalmıştır. 1386'da Dârü'l-vekâle (Kaysâriyye) adıyla bilinen Hânû'z-Zâhir'i yeniden yaptırmış, Kudûs'un su yolunu (Kanâtü'l-arûb) tekrar inşa ettirmiştir. Barsbay, Eyyûbî sultanlarından el-Melikü'l-Muazzam İsâ'nın 1216'da yaptırmış olduğu sebîli (sebîlü Şa'lân) tamir ettirmiştir (832/1429). el-Melikü'z-Zâhir Çakmak, Kubbetü's-sahre'nin yıldırım düşmesi sonucu yanan kubbelerini onartmış, Mısır sahillerine yapılan hristiyan saldırıları sebebiyle Kudûs'teki hristiyanların yapılarını yıktırmıştır. 857'de (1453) tahta çıkan el-Melikü'l-Eşref İnal, Mescid-i Aksâ'yı tamir ettirmiş ve Kayıtbay döneminde onarıldığından daha sonra Sebîlü Kayıtbay olarak bilinen sebîli yaptırmıştır. Bu sebîle su temin eden Kanâtü's-sebîl'i Hoşkadem 1462'de yenilemiştir. Ayrıca Kayıtbay tarafından yıktırılarak yeniden yapıldığı için el-Medresetü'l-Eşrefiyye olarak da bilinen el-Medresetü's-Sultâniyye Hoşkadem devrinde bina edilmiştir. Sultan Kayıtbay, Eşrefiyye Medresesi'ni 887'de (1482) yeniden yaptırdığı gibi uzun yıllar ihmal edilen Kanâtü's-sebîl'i ve Sebîlü Kayıtbay'ı tamir ettirmiştir.

Sultanların yanı sıra emîrler ve yakınları, zengin tüccarlar, ulemâ ve şehre başka bölgelerden göç etmiş kimseler de şehrin imar faaliyetlerine büyük katkıda bulunmuşlardır. Bu dönemde Kudûs'te elli civarında medrese ve yirmi civarında zâviye, hankah ve ribât mevcuttu. Bunlar arasında Emîr Alâeddin Aydoğdu'nun (ö. 666/1267) inşa ettirdiği Ribâtü Alâeddin

Kubbetü's-sahre yakınındaki Memlûklü sebîli - Kudûs

(Bâsiriyye), Emîr Alemüddin Sencer ed-Devâdâr es-Sâlihî'nin yaptırdığı Devâdâriyye Hankahı (695/1295), Dimaşk Hanbelî şeyhi Vecîhüddin Muhammed b. Osman et-Tenûhî'nin 701 (1302) yılında vakfettiği Medresetü'l-Vecîhiyye, Emîr Rükneddin Baybars'ın vakfı olan Medresetü'l-Câlikkiye (707/1307) ve 715-720 (1315-1320) yıllarında inşa edilen Cavliyye Medresesi ile Sellâmiyye, Kerîmiyye, Emîniyye ve Hatuniyye medreseleri Bahrî Memlûkları devrinde yaptırılan hayır kurumlarıdır. Emîrler tarafından inşa ettirilen yapıların en muhteşemi, Şam nâibi Emîr Tenkiz en-Nâsirî'nin 729'da (1329) yaptırdığı Tenkiziyye Medresesi ile Sûku'l-Kattânî'nin'dir. Burcî Memlûkları döneminde inşa edilen medreseler arasında Ebû Bekir Ali eş-Şeybânî (ö. 797/1395) için Hoca (Tâcir) Fahreddin el-Mevsilî tarafından yaptırılan Mevsiyye Medresesi, Emîr Cehârkes el-Halîfî tarafından vakfedilen Medresetü'l-Cehârkesiyye ile (Şerkesiyye) Sübeybiyye ve Bâsitiyye medreseleri önemlidir.

Memlûkler devrinde şehrin nüfusu hakkında kesin bilgi yoktur. Araştırmacılara göre şehrin nüfusu 10.000 civarındadır. Harem-i şerif'te bulunan Memlûk dönemine ait belgeleri ve şehrin gelişmesini delil gösteren Hudâ Lutfî'ye göre ise XIV. yüzyılda nüfus 20.000 civarında olmalıdır (al-Quds, s. 225). Ancak XV. yüzyılda baş gösteren iktisadî sıkıntılar, isyanlar ve kıtlık sonucunda şehrin nüfusu büyük ölçüde azalmıştır. Kudüs'ün nüfusu Araplar, Berberîler, Hintliler, Türk ve Kafkas asıllı memlûklar, Türkmen ve Kürtler ile Moğol istilâsı sırasında Anadolu ve İran'dan gelen kimselerden müteşekkildi. Üç semavî din tarafından da mukaddes kabul edilmiş sebebiyle şehir oldukça kozmopolit bir yapıya sahipti. Şehir nüfusunun büyük çoğunluğu müslümandı, daha sonra hristiyanlar ve yahudiler geliyordu. Kudüs'teki hristiyan ve yahudiler, kendi mahallelerinde İslâm hukukunun onlara tanıdığı zimmi statüsü içerisinde rahatça yaşıyorlardı. Avrupa'dan gelen hristiyan hacılar Kudüs'te hac görevlerini ifa edebiliyorlardı. Bazı dönemlerde hristiyan hacıların sorunlarını çözmek üzere Kudüs'te Avrupalı konsolosların olduğu bilinmektedir. Sultan Kayıtbay devrinde Kudüs'te yahudilerle müslümanlar arasında bir çatışma olmuşsa da Kudüs kadıları ve sultan yahudileri haklı bularak haklarını teslim etmişlerdir.

Memlûkler devrinde Kudüs'ün en önemli gelir kalemini şehre gelen hacıların ihtiyaçlarının karşılanması ve rehber-

lik hizmetlerinden elde edilen gelirler oluşturuyordu. Şehir halkının ve hacıların ihtiyaçlarına yönelik olan ticaret küçük çaplıydı. Medrese, zâviye ve ribât gibi hayır kurumlarının bakım ve onarım giderleriyle buralarda çalışanların maaşları, şehir çevresindeki tarım arazilerinin gelirleriyle beslenen vakıflar tarafından ödeniyordu. Su sıkıntısı dolayısıyla suya fazla ihtiyaç göstermeyen zeytin ve pamuk Kudüs'ün ana tarım ürünleriydi. Sebze ve meyve üretimi de ihtiyacı karşılıyordu. Şehirde sabun ve dokuma endüstrisinin bulunduğu ve gümüş ihraç edildiği bilinmektedir. Ayrıca hacılara yönelik hediyeelik eşya üretiliyordu. Diğer Ortaçağ şehirlerinde olduğu gibi Kudüs'te de ürünler Sûku'l-Kattânî'nin gibi çarşılar da ve hanlarda satılmaktaydı. Hacıların beraberlerinde getirdikleri malları sattıkları bir çarşı da vardı. Kudüs'e İran, Mağrib, Yemen ve Avrupa'dan kumaş, deri ve halı ithal ediliyordu.

XV. yüzyılda Memlûk Devleti'nin ekonomik yapısının bozulması Kudüs'ü de etkiledi. XVI. yüzyıl başlarında Memlûklar'ın artık bölgede asayiş sağlamadıkları görülmektedir. Bu dönemde Kudüs'e yapılan bedevî saldırıları hacıların şehre gelmesini engellemiş ve şehrin ekonomisine büyük darbe vurmuştur. Nihayet 1516'da Mercidâbık Savaşı ile Suriye'yi ele geçiren ve ertesi yıl Kahire'deki Memlûk yönetimine son veren Osmanlılar Kudüs'e de hâkim olmuşlardır.

Memlûklar devrinde Kudüs'ün istikrarlı ve siyasî çekişmelerden uzak ortamı yönetimin medreseler ve vakıflar yoluyla ulemâya verdiği büyük destekle birleşince burada doğup büyüyenler yanında pek çok ünlü âlim eğitim görmek, müderrislik yapmak veya yerleşmek amacıyla Kudüs'e gelmiştir. Bu dönemde yetişen Kudüslü âlimler arasında müfessir Burhâneddin İbn Cemâa, Kemâleddin ve Burhâneddin İbn Ebû Şerîf, tarihçi İbn Ebû Uzeybe, muhaddis İbn Hilâl el-Makdisî, fakih İbnü'd-Deyrî, Şemseddin ve Takıyyüddin Abdullah el-Kalkaşendî, matematikçi İbnü'l-Hâim, kıraat âlimi İbnü'l-Kabâkîbî, mutasavvıf İbnü'n-Nakîb el-Makdisî ve tarihçi Ebû'l-Yümn el-Uleymî sayılabilir. Uleymî'nin *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl* adlı eserinin özellikle ikinci kısmı Memlûklar devrinde şehrin tarihi, iktisadî ve içtimâî yapısı ile kültürel hayat açısından en önemli kaynak durumundadır. Yine bu devirde Kudüs'ün faziletlerine dair birçok eser kaleme alınmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

- Ebû'l-Fidâ, *Târîh*, III, 195; İbn Fazlullah el-Ömerî, *et-Ta'rif*, Kahire 1312, s. 108-109; Kalkaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), IV, 104-106, 197, 205-206; VII, 186-187; X, 133; XII, 104, 327; Makrizî, *es-Sülûk*, tür.yer.; Halîl b. Şâhin, *Zübdetü Keşfi'l-memâlik* (nşr. P. Ravaisse), Paris 1894, s. 23; İbn Tağrıberdî, *en-Nücûmü'z-zâhire*, VIII, 258; ayrıca bk. tür.yer.; Ebû'l-Yümn el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*, Amman 1973, II, 271-272; ayrıca bk. tür.yer.; Abdülcelîl Hasan Abdülmehdî, *el-Medâris fî Beyti'l-Makdis*, Amman 1981; J. Drory, "Jerusalem during the Mamluk Period", *The Jerusalem Cathedra* (ed. L. I. Levine), Jerusalem 1981, I, 190-213; Râif Yûsuf Necm, *Künûzü'l-Kuds*, Amman 1401/1983, s. 140-315; Huda Lutfî, *al-Quds al-Mamlûkiyya: A History of Mamlûk Jerusalem Based on the Haram Documents*, Berlin 1985; Ali Seyyid Ali, *el-Kuds fî'l-'aşri'l-Memlûkî*, Kahire 1986; M. H. Burgoyne, *Mamluk Jerusalem: An Architectural Study*, London 1987; D. P. Little, "Jerusalem under the Ayyubids and Mamluks 1197-1516 AD", *Jerusalem in History* (ed. K. J. Asali), Essex 1989, s. 177-199; Ârif el-Ârif, *Târîhu'l-Kuds*, Kahire 1994, s. 87-100; Saîd Abdülfettâh Âşûr, "el-Memâlik ve'l-Kuds", *Yevmü'l-Kuds, ebhâşü'n-nedveti's-sâdisa*, Amman 1996, s. 59-76; Yûsuf Derviş Gavânime, "Niyâbetü Beyti'l-Makdis", *Mecelletü'l-'Arabîyye li's-sekâfe*, II/1, Tunus 1982, s. 75-98; F. Buhl, "Kudüs", *IA*, VI, 952-964; S. D. Goitein, "Kuds", *Et²* (Ing.), V, 332-333; Süheyl Zekkâr, "Filistin fî 'ahdi'l-Memâlik", *el-Meusû'atü'l-Filistinîyye*, Beyrut 1990, II, 527-693.

CENGİZ TOMAR

Osmanlı Dönemi ve Sonrası. Yavuz Sultan Selim, Mercidâbık'ta Memlûklar'e karşı kazanılan zaferden sonra Halep, Hama, Şam üzerinden güneye doğru ilerleyerek 4 Zilhicce 922'de (29 Aralık 1516) İdrîs-i Bitlisî'nin de aralarında bulunduğu devletin bir kısım ileri gelenleriyle ve askerle birlikte Kudüs'e geldi. Ancak Kudüs, padişahın gelişinden önce muhtemelen Ekim 1516'da Osmanlı yönetimine girmişti (Ercan, s. 10). Bu tarihte başlayan

Süleyman Paşa Namazgâhı – Kudüs

